

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

На правах рукопису

ЗАЙЦЕВ
Олександр Юрійович

**ПАРЛАМЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
(1922—1939)**

Спеціальність 07.00.02. — Історія України

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЛЬВІВ 1994

Дисертація виконана у відділі
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00760782 (U)

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор
Ю. Ю. Сливка

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор
С. А. Макарчук
кандидат історичних наук, доцент
О. Я. Красівський

Провідна організація - Інститут національних відносин
і політології НАН України

Захист відбудеться 17 червня 1994 р. о 15 год. на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д-04.09.01 в Інституті українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України (290008 м. Львів, вул. Винниченка, 24)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Автореферат розісланий 16 травня 1994 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

Ф. І. Стеблій
Ф. І. Стеблій

*Вельми шановній Марії Іванівні
з найкращими побажаннями.*

Ваш

1. Загальна характеристика праці

В історичній науці давно назріла потреба комплексно дослідити національно-політичний рух у Західній Україні як складову частину українського національного відродження у ХХ ст. Це зумовлено також необхідністю розробки наукової концепції історії України. Історики УРСР нагромадили й опрацювали значний фактичний матеріал, особливо з історії класової боротьби, робітничого і комуністичного руху на західноукраїнських землях. Цим працям, однак, властиві вузько-класовий підхід, перебільшення ролі комуністичних сил при замовчуванні або спотворенні діяльності інших партій, дискредитація національного табору під виглядом критики "українського буржуазного націоналізму", недооцінка значення західного регіону в історії України. З кінця 80-х років розпочався процес звільнення від застарілих ідеологічних догм, але стереотипи радянської історіографії ще зустрічаються і в публікаціях недавнього часу. Не позбавлена певних вад і історіографія української діаспори, зокрема щодо ролі підпільного сектора українського національного руху.

У реферованій дисертації аналізується парламентська діяльність західноукраїнських політичних партій та об'єднань у 1920-1930-х рр. У 1919-1935 рр. у Польщі діяли виборчі закони, які, шоправда, часто порушувалися, та все ж дозволяли політичним організаціям національних меншин мати представництво в сеймі. Режим Ю.Пілсудського з 1926 р. проводив політику обмеження парламентської демократії, але не наважувався повністю її ліквідувати.

З 1928 р., коли українці домоглися найбільшого успіху на виборах, їхнє парламентське представництво стало одним з найавторитетніших центрів національно-політичного руху. Посли та сенатори від Західної України вважали себе представниками всього українського народу і виступали від його імені як у варшавському парламенті, так і на міжнародній арені. Навіть після 1935 р., коли можливості парламентської діяльності в Польщі істотно скоротилися, Українська парламентарна репрезентація залишалася головним представником українського населення у відносинах з польською владою.

Актуальність досліджуваної проблеми підсилюється і тією обставиною, що нині Україна переживає непростий процес становлення власного парламентаризму, і вивчення досвіду парламентської діяль-

ності українських політичних партій у минулому має певне практичне значення.

Ступінь вивченості проблеми. Парламентська діяльність українських партій почала досліджуватися вже у 20-30-х роках. Польський дослідник М.Феліньський (справжнє ім'я - Раймунд Ружицький) опублікував дві статті довідкового характеру про українське парламентське представництво, присвятив йому окрему главу в своїй книзі, не позбавлений, однак, певної великодержавної тенденційності¹. Національний відділ міністерства внутрішніх справ Польщі видав для службового користування аналітичний матеріал про участь національних меншин у виборах 1928 р., значна частина якого присвячена виборчій кампанії українських партій². Важливі дані про парламентську активність українських партій і об'єднань містяться в книгах Алісії Белциковської³. Парламентська боротьба знаходила широке відображення також і в українській публіцистиці, однак статей наукового характеру на цю тему, за винятком короткої енциклопедичної довідки⁴, тогочасні українські історики не написали. Всі згадані праці мають радше довідковий, а не дослідницький характер.

У післявоєнній УРСР історія українських політичних партій розглядалася виключно в контексті "критики українського буржуазного націоналізму". Виняток становила Комуністична партія Західної України, реабілітація якої в 1956 р. дала поштовх до вивчення різних аспектів її історії. Дослідженням парламентської діяльності КПЗУ за-

¹ Feliński M. Klub Ukraiński// Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1927. - Warszawa-Kraków, 1928. - S.324-330; tenże: Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej// Sprawy Narodowościowe. - 1931. - N 6. - S.566-600; tenże: Ukraińcy w Polsce Odrodzonej. - Warszawa, 1931; укр. переклад: Феліньські М. Українці у Відродженій Польщі. - Львів, 1931.

² Mniejszości narodowe w wyborach do Sejmu i Senatu w r. 1928. - Warszawa, 1928.

³ Belcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. - Warszawa, 1925; Belcikowska A. Partje polityczne i związki zawodowe w Polsce wobec wyborów do Sejmu i Senatu w 1935 r. - Warszawa, 1935.

⁴ Косоноцький В. Українська Парляментарна Репрезентація// Українська загальна енциклопедія. - Т.3. - Львів-Станіславів-Коломия, [б.д.]. - Стб. 669-671.

ймалися Т.Бернацек⁵, який згодом переїхав до Польщі, М.Зільберман⁶ та І.Сахарчук⁷. Інші дослідники лише побіжно торкалися цієї теми⁸. З'явилися й персоналії, присвячені комуністичним депутатам⁹.

Ю.Ю.Сливка розширив рамки дослідження політичного життя в Західній Україні, приділивши значну увагу некомуністичним партіям. У монографії 1973 р.¹⁰, спираючись на архівні матеріали, він уперше в радянській історіографії висвітлив боротьбу за розв'язання східногалицького питання в 1921-1923 рр. Дослідник висунув тезу, що польський уряд намагався надати правовий характер окупаційному режи-

⁵ Бернацек Т.В. Парламентська діяльність Комуністичної партії Західної України (1922 - 1927)// Укр. іст. журнал. - 1967. - N 1. - С.70-78; его же. Парламентская деятельность Коммунистической партии Западной Украины (1922 - 1927 гг.): Автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. ист. наук. - К., 1967.

⁶ Зільберман М.Й. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924 - 1928 рр.). - Львів, 1968; його ж. Комуністичні депутати польського сейму у боротьбі проти національного гніту на Західній Україні// Заграва волі: 3 історії Комуністичної партії Західної України. - Львів, 1970. - С.91-105.

⁷ Сахарчук І.М. Боротьба депутатів-комуністів у польському сеймі проти окупаційної політики буржуазно-поміщицького уряду в Західній Україні (1928-1930 рр.)// Укр. іст. журнал. - 1974. - N 6. - С.116-122.

⁸ Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за воз'єднання з Радянською Україною. - К., 1960; Челак П. Революційний селянський рух у Західній Україні в 1921-1923 рр. // У боротьбі за Радянську владу і соціалізм. - Львів, 1960. - С.57-72; Галушко Є.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919-1928 рр. - Львів, 1965; Сизоненко Г. "Сельроб" у боротьбі за воз'єднання. - Львів, 1971; Панчук М.І. У полум'ї класових битв. - К., 1979; його ж. Боротьба КПЗУ за ідейне і організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. - К., 1982; його ж. "Білі плями" героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України. - К., 1989.

⁹ Ширба М. Депутат від революційного табору// За волю народну. - Львів, 1959. - С.99-109; Бернацек Т.В. Борць за народну волю// Укр. іст. журнал. - 1969. - N 3. - С.143-144.

¹⁰ Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. - К., 1973.

мові у Східній Галичині за допомогою т.зв. автономії південно-східних воєводств і сеймових виборів. На думку автора, польська буржуазія проведенням виборів мала намір офіційно підтвердити юридичну приналежність Східної Галичини до польської держави, а фальсифікацією результатів виборів – надати їм характер загальнонародного плебісциту, який засвідчив би згоду українських мас на приєднання до Польщі. Всупереч точці зору, що панувала в радянській історіографії, Ю.Сливка висловив думку, що тактика бойкоту виборів 1922 р., застосована галицькими комуністами разом з партіями національного табору, була єдино правильною. Ця теза викликала дискусію в радянській і польській історіографії, останній сплеск якої був у 1989 р.¹¹

У наступній монографії Ю.Ю.Сливка, розглядаючи політику правлячих кіл Польщі, польських та українських партій щодо Західної України з 1920 по 1939 р., навів деякі дані й про боротьбу між ними на парламентській арені¹².

С.А.Макарчук, досліджуючи національні відносини на західноукраїнських землях, торкнувся окремих аспектів парламентської діяльності українських партій, зокрема виборчих кампаній 20-30-х років¹³.

Таким чином, попри ідеологічні заборони, українська історіографія нагромадила деякий фактичний матеріал з історії політичних партій Західної України, в тому числі їхньої парламентської діяльності. Однак навіть найгрунтовнішим працям були притаманні органічні вади радянської історіографії: вузькокласовий підхід, заідеологізованість, замовчування або перекручення фактів, які не вкладалися в офіційну схему.

З кінця 80-х років українська історична наука поступово звільняється від комуністичних догм. Важливим кроком до створення об'єктивнішої картини суспільно-політичної ситуації в Західній Україні

11 Актуальні проблеми історії КПЗУ/ Упорядники М.І.Панчук, Ю.Ю.Сливка. - Львів, 1990. - С.11, 165-166.

12 Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). - Львів, 1985.

13 Макарчук С.А. Етнонациональное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. - Львов, 1983.

30-х років стали дослідження М.М.Швагуляка¹⁴. У праці, присвяченій "пацифікації" 1930 р., автор, зокрема, проаналізував вплив польської репресивної акції на перебіг виборів 1930 р., на тактику Української парламентарної репрезентації. М.В.Кугутяк створив цінний нарис історії Галичини з кінця XVIII ст. до 1939 р., в якому навів короткі дані про перебіг і наслідки виборчих кампаній 20-30-х рр., про деякі виступи українських послів¹⁵.

Значний внесок у дослідження парламентської діяльності політичних партій Західної України зробили за останні десятиріччя польські історики. Як і радянські дослідники, польські автори спершу звернули до діяльності послів-комуністів, у тому числі українців¹⁶.

Починаючи з 70-х років історики ПНР активно займалися вивченням українського питання в міжвоєнній польській державі. Тематику, яка частково перетинається з темою даної роботи, розробляла М.Папежинська-Турек. У статті, опублікованій в 1975 р.¹⁷, вона простежила ідейно-політичну еволюцію української посольської групи в сеймі 1922-1927 рр. від єдиного клубу, об'єданого на національному ґрунті, до кількох фракцій, роз'єднаних за класовим критерієм.

У монографії 1979 р.¹⁸ М.Папежинська-Турек зробила спробу проаналізувати українське питання в політичному, соціальному і ре-

¹⁴ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст.//Записки НТШ. - Т.СХХІІ. - Львів, 1991. - С.111-145; його ж. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р.// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Вип.1. - К., 1992. - С.143-172; його ж. "Пацифікація": Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. - Львів, 1993.

¹⁵ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939 р.). - Івано-Франківськ, 1993.

¹⁶ Gwiżdż A. Frakcja Komunistyczna w Sejmach polskich (1921-1935)// Z pola walki. - 1958. - N 4. - S.64-95; Daniszewski T. Przedmowa// Postowie rewolucyjne w Sejmie (1920-1935). - Warszawa, 1961.

¹⁷ Papierzyńska-Turek M. Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w Sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922-1927// Z pola walki. - 1975. - N 1. - S.29-56.

¹⁸ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej. 1922-1928. - Kraków, 1979.

лігійному аспектах у період парламентського правління в Польщі (1922-1926 рр.). Головний акцент у книзі зроблено на українську справу в сеймі, якій присвячено другу (основну) частину монографії. Велику увагу авторка приділила діяльності українського парламентського представництва.

Праці М.Папежиньської-Турек донині залишаються найгрунтовнішими дослідженнями українського питання в польському сеймі у 20-х роках. Однак і вони не позбавлені певних стереотипів, характерних для історіографії комуністичної доби.

Т.Бернацек, переїхавши з України до Польщі, опублікував на основі своєї кандидатської дисертації монографію про парламентську діяльність КПЗУ¹⁹. У наступній монографії він проаналізував суперечки в Комуністичній партії Східної Галичини з приводу ставлення до виборів 1922 р.²⁰ Полемізуючи з Ю.Ю.Сливкою, автор уважав помилковою тактику бойкоту і дорікав фракції васильківців у КПСГ за фактичне блокування з "буржуазними націоналістами".

Різні аспекти парламентської діяльності українських партій частково відображені й у працях інших польських авторів²¹.

У 1993 р. Ч.Бжоза опублікував статтю довідкового характеру, в якій уперше в польській історіографії зроблено спробу дати загальний

¹⁹ Biernacek T. Działalność parlamentarna Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy w latach 1924-1927. - Zielona Góra, 1983.

²⁰ Biernacek T. Spór o taktykę: Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 r. - Zielona Góra, 1985.

²¹ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy, 1933-1945. - Warszawa, 1972; tenże. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. - Kraków, 1989; Ajnenkiel A. Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej. - Warszawa, 1975; Historia sejmu polskiego. - T.II. Cz.II /Napisal A.Ajnenkiel. - Warszawa, 1989; Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, 1919-1929; Węzłowe problemy ideologiczne. - Kraków, 1976; Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939. - Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979; Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piśmudczyzny, 1926-1930. - Warszawa, 1981; Medrzecki W. Województwo wołyńskie, 1921-1939. - Wrocław, 1988; Koko E. Wołni z wołnymi: PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918-1925. - Gdańsk, 1991.

нарис діяльності українського парламентського представництва в Польщі з 1922 по 1939 рр.²² Цінним є додаток до статті - майже повний список українських послів і сенаторів з короткими нотатками про їх дальшу долю (в тих випадках, де її вдалося встановити).

Загалом треба визнати, що польська історіографія навіть у комуністичні часи була менше скутою ідеологічними догмами, ніж радянська. Однак і для деяких польських істориків характерна певна тенденційність в оцінці українського національного руху. Історики ПНР, як правило, уникали чіткої постановки питання про загарбницький характер політики Польщі щодо Західної України, а в працях 80-90-х рр. зустрічається і пряма апологія тогочасної польської політики в українському питанні.

Історики української діаспори практично не займалися парламентською діяльністю українських партій, приділяли основну увагу націоналістичному підпіллю. У деяких загальних працях є короткі згадки про участь українських партій у виборах, діяльність українських послів і сенаторів²³.

Отже парламентська діяльність політичних партій Західної України у 20-30-х рр. вивчена недостатньо. Найкраще опрацьований період 1922-1926 рр. завдяки працям М.Палежиньської-Турек та ін. (хоч ці праці і не позбавлені неточностей і хибних інтерпретацій), менше - події 1927-1930 рр. (М.Феліньський, Р.Тожецький та ін.). Період 1931-1939 рр. залишається майже суцільно білою плямою - маємо лише фрагментарні згадки про діяльність українських парламентарів у працях, присвячених іншим питанням. В українській історіографії досі немає жодного спеціального дослідження цієї проблеми. Такий стан справ пояснюється насамперед ідеологічними міркуваннями, які не заохочували радянських істориків вивчати

²² Brzoza Cz. *Українська reprezentacja parlamentarna w II Rzeczypospolitej*// *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. - Т.І-ІІ. - Kraków, 1993. - S.153-166.

²³ Витвицький С., Баран С. *Українські землі під Польщею*// *Енциклопедія Українознавства*. - Т.2. - Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. - С.555-564; *Budugowycz B. Polska i problem ukraiński w latach 1921-1939*// *Zeszyty Historyczne*. - Zeszyt 66. - Paryż, 1983. - S.15-47; Жуковський А., Субтельний О. *Нарис історії України*. - Львів, 1991. - С.107-109.

діяльність українських політичних партій, а також закритістю багатьох джерел, доступ до яких з'явився лише в останні роки.

Мета і завдання дослідження. Враховуючи недостатню вивченість проблеми, автор прагнув дати цілісну картину парламентської діяльності політичних партій Західної України у 20-30-х рр.:

- проаналізувати хід і підсумки виборчих кампаній до польського парламенту на території Західної України;

- визначити місце і роль парламентської діяльності в національно-визвольному русі;

- кризь призму парламентської боротьби показати ідейно-політичну еволюцію різних течій українського національного руху, їхні взаємини з польськими правлячими колами;

- проаналізувати тактику українських партій на виборах, форми і методи боротьби в сеймі і сенаті.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють весь період діяльності українських партій у законодавчих органах Польщі: від виборів 1922 р. до початку другої світової війни.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, наступні:

1. Підсумки виборів 1922 і 1928 рр. показали негативне ставлення більшості населення Західної України до польської влади і підтримку ним у першу чергу українських партій національно-державницького табору. Вибори 1930, 1935 і 1938 рр. не були вільними, і їхні підсумки не можуть бути підставою для аналізу розстановки суспільно-політичних сил.

2. Легальні українські партії розглядали парламентську боротьбу як один з найважливіших напрямів своєї діяльності, а для УНДО цей напрям був головним.

3. У 1928-1935 рр. українське парламентське представництво було одним із провідних політичних центрів західноукраїнського суспільства.

4. Польські урядові кола намагалися звести до мінімуму чисельність і вплив українського парламентського представництва, використовували для цього пряме насильство. Головною причиною "пацифікації" 1930 р. було прагнення зірвати виборчу кампанію українських партій.

5. В умовах утвердження авторитаризму в Польщі і внаслідок переходу УНДО до співпраці з урядом після 1935 р. роль легальних українських партій, зокрема їхньої парламентської діяльності, занепадала. Ініціатива поступово переходила до українського підпілля.

Джерельна база дослідження. Основним джерелом вивчення діяльності українських партій у польському парламенті є документи законодавчих палат, які друкувались у Варшаві в 1922-1939 рр.: стенограми засідань сейму і сенату, публікації внесень, законопроектів, постанов та інших документів сейму²⁴.

Деякі промови, інтерпеляції (депутатські запити) українських послів і сенаторів, документи, що стосувалися передвиборної боротьби, були видані окремими брошурами у 20-30-х роках.

Серед публікацій, що з'явилися за останні десятиліття, деякі матеріали про парламентську діяльність українських партій містить збірник документів української суспільно-політичної думки, укладений істориками з діаспори²⁵. Промови, інтерпеляції і внесення послів-комуністів зібрані (не повністю) у збірнику "Революційні послы в Сеймі (1920-1935)", виданому у Варшаві²⁶.

Багатий матеріал з досліджуваної теми міститься в західноукраїнській пресі 20-30-х років. Друковані органи українських політичних партій (газети "Діло", "Свобода", "Громадський Голос", "Українська Нива", "Наше Життя", "Сель-Роб" та ін.) послідовно відображали основні події парламентської боротьби, публікували промови, інтерпеляції і внесення українських парламентарів, передвиборні платформи і заклики. Аналіз польської офіційної та опозиційної преси дозволяє з'ясувати реакцію різних польських політичних сил на виступи українців у сеймі. Цінним джерелом є журнал "Sprawy narodowościowe", що

²⁴ Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. - Warszawa, 1922-1939; Sprawozdania stenograficzne Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. - Warszawa, 1922-1939; Druki sejmowe. - Warszawa, 1922-1939.

²⁵ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали/ Упорядкували Т.Гунчак і Р.Сольчаник. - [Б.м.] Сучасність, 1983. - Т. II.

²⁶ Postowie rewolucyjni w Sejmie (1920-1935): Wybór przemówień, interpelacji i wniosków. - Warszawa, 1961.

видавався Інститутом досліджень національних справ у Варшаві з 1926 р. В кожному номері він уміщував хроніку з життя національних меншин Польщі, в тому числі українців, приділяючи значну увагу їхній парламентській активності.

Цікаві дані автор одержав при вивченні матеріалів українських та польських архівів, а також відділу рукописів Національної бібліотеки у Варшаві. Особливо важливі документи містяться у Центральному державному архіві України у Львові (фонд 392 "Українська парламентарна репрезентація в польському сеймі" та ін.). Тут, зокрема, зберігаються протоколи засідань Українського клубу за 1922-1927 рр., які досі не використовувалися дослідниками. На жаль, автору не вдалося виявити протоколів засідань Української парламентарної репрезентації за наступні роки. У дисертації використані також матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України в Києві, Державного архіву Львівської області, Архіву нових актів у Варшаві, воєводських архівів у Любліні та Перемишлі.

Картину політичних подій 20-30-х рр. суттєво доповнюють мемуари їхніх учасників. На жаль, тільки двоє колишніх українських парламентарів - І.Макух та С.Маківка - залишили книги спогадів²⁷. Їх використання вимагає критичного підходу, оскільки партійна належність обох авторів істотно вплинула на інтерпретацію ними історичних фактів. Це насамперед стосується мемуарів колишнього діяча Сельробу і КПЗУ С.Маківки, написаних в умовах суворої ідеологічної цензури.

Значно об'єктивнішими є спогади колишнього парламентського кореспондента газети "Діло", визначного діяча УНДО І.Кедрина-Рудницького²⁸. Вони містять цілу галерею психологічних портретів тогочасних політиків, зокрема українських послів і сенаторів.

Погляд різних груп польської правлячої еліти на українське питання та інші аспекти політичного життя міжвоєнної Польщі пред-

²⁷ Макух І. На народній службі. - Дітройт, 1958; Маківка С. Нескорені креси (Записки політ'язня). - 2-е вид. - Львів, 1957; його ж. Тривожні дороги: Спогади. - Львів, 1967.

²⁸ Кедрин І. Життя - події - люди: Спомини і коментарі. - Нью-Йорк, 1976.

ставлений у мемуарах колишніх прем'єр-міністрів Ю.Новака, В.Вітоса, Ф.Славоя-Складковського; маршала сейму М.Ратая, волинського воєводи Г.Юзефського²⁹. Слід, однак, застерегти, що діячі українського національного руху нерідко зображалися переліченими авторами в негативному, часом карикатурному вигляді.

Допомагають пролити світло на деякі закулісні сторони парламентської діяльності й спогади діячів ОУН³⁰.

У дисертації використані також матеріали польської офіційної статистики, довідкові видання³¹.

Наукова новизна та практичне значення дослідження. Дана дисертація є першою в українській історіографії спробою комплексного дослідження парламентської боротьби політичних партій Західної України у 20-30-х рр. Автор суттєво доповнив і уточнив матеріали про вибори 1922 р. та українське представництво в сеймі 20-х рр., зібраний його попередниками. На основі широкого кола опублікованих та архівних джерел докладно проаналізовано участь українських партій у виборчих кампаніях 1928-1938 рр., діяльність українських послів і senatorів у 30-х рр. До наукового обігу залучено значну кількість нових архівних документів. Переглянуто деякі концепції радянської історіографії, зроблено спробу запропонувати нові підходи до ряду проблем.

Основні положення і висновки дисертації, зібраний автором фактичний матеріал можуть бути використані для подальшого дослід-

²⁹ Nowak J. Wspomnienia z ławy rządowej. - Kraków, 1938; Witos W. Moje wspomnienia. - T.3. - Paryż, 1965; Składkowski S. Nie ostatnie słowo oskarżonego: Wspomnienia i artykuły. - Londyn, 1964; Rataj M. Pamiętniki (1918-1927). - Warszawa, 1965; Józewski H. Zamiast pamiętnika//Zeszyty Historyczne.- Zeszyty 59-60.- Paryż, 1982.

³⁰ Книш З. Дух, що тіло рве до бою... - Вінніпег, 1951; Євген Коновалець та його доба/ За ред. Ю.Бойка. - Мюнхен, 1974.

³¹ Statystyka Polski. - T.VIII: Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku. - Warszawa, 1926; T.X: Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku. - Warszawa, 1930; Rzepeccy T. i W. Sejm i Senat 1922-1927. - Poznań, 1923; Rzepeccy T. i K. Sejm i Senat 1928-1933. - Poznań, 1928; Album-skorowidz Senatu i Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Sejmu Śląskiego: Kadencja 1935-1940. - Kraków, 1936; Sejm i Senat 1935-1940. IV Kadencja/ Opracował Scriptor. - Warszawa, 1936.

дження даної теми і суміжної проблематики, розробки нових концепцій історії українського національно-політичного руху, при підготовці узагальнюючих праць з історії України та Польщі, у викладанні історії України, а також курсів політичних наук.

Апробація дисертаційної роботи. Основні результати дослідження викладені автором у статті, опублікованій "Українським історичним журналом", в інших публікаціях, зокрема у журналі "Сучасність", у низці доповідей та повідомлень на наукових конференціях, у тому числі міжнародних, на Міжнародному конгресі українців (1993 р.), а також на засіданні семінару Південно-східного наукового інституту в Перемишлі. Матеріали дисертації використані при підготовці посібника для викладачів і студентів, у науково-популярних публікаціях.

Структура дисертації побудована за хронологічно-проблемним принципом. Робота складається із вступу, трьох розділів, кожен з яких охоплює одну або кілька каденцій парламенту Польщі, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатку. Розділи діляться на параграфи, які відображають основні етапи діяльності українських партій. Всередині параграфів матеріал розміщений переважно за проблемним принципом.

II. Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовується актуальність і наукове значення обраної теми, аналізується стан дослідження проблеми, визначені мета, завдання та основні положення дисертації, що виносяться на захист, зроблено огляд використаних джерел.

У першому розділі "Українці в законодавчих палатах Польщі 1922-1927 рр." розглядається формування і діяльність першого українського представництва у варшавському парламенті.

Розділ відкривається коротким оглядом суспільно-політичної ситуації в Західній Україні на початку 20-х рр. Аналізуються перебіг і результати виборів до сейму і сенату в 1922 р. З точки зору міжнародного права на території Східної Галичини вибори були незаконними, оскільки за рішенням Найвищої ради Паризької мирної конференції Польща вважалася лише тимчасовим окупантом цієї території. З допомогою виборів польський уряд прагнув поставити великі держави перед доконаним фактом і закріпити анексію краю, продемонструвавши, що його населення визнає польську владу.

Ставлення українських політичних сил до виборів спершу було неоднозначним. Деякі лідери Трудової і Радикальної партій пропонували скористатися виборчою кампанією, щоб сформувати з обраних галицьких послів і сенаторів західноукраїнську конституанту на противагу окупаційній владі³². Однак на заклик уряду ЗУНР в екзилі Міжпартійна рада (координаційний орган галицьких партій) вирішила бойкотувати вибори.

Щоб звести бойкот до мінімуму, уряд Ю.Новака інспірував і фінансував виставлення списків українських кандидатів, лояльних до Польщі. В історіографії утвердилася думка, що їх висунула Українська хліборобська партія. Насправді єдиної партії в 1922 р. ще не було, а були розрізнені групи пропольської орієнтації, які отримали збірну назву "хлібороби".

У виборах до сейму (5 листопада 1922 р.) взяло участь 38,2% виборців Східної Галичини, до сенату (12 листопада) - 35,3%. За списки "хліборобів" було подано 81039 голосів (3,7% від усіх, хто мав право голосу), що дало їм змогу провести до сейму 5 послів³³.

Отже переважна більшість українського населення бойкотувала вибори. Бойкот зірвав плани польського уряду створити видимість "добровільного приєднання" Східної Галичини, показав, що більшість її мешканців не визнає законності польської влади.

На Волині, Холмщині, Підляшші й Поліссі українські політичні кола взяли участь у виборах, об'єднавшись із євреями, білорусами, німцями і росіянами в Блок національних меншостей. На території Волинського, Поліського та східних повітів Люблінського воеводств (Влодава, Холм, Томашів і Грубешів) БНМ здобув 57,3% голосів на виборах до сейму й 61,8% - до сенату³⁴. На Волині жоден польський кандидат не пройшов до парламенту. За списком БНМ 20 українців одержали посольські мандати і 6 - сенаторські, сформувавши першу Українську парламентарну репрезентацію (УПР).

³² Державний архів Львівської області, ф.271, оп.1, спр.288, арк.20; Макух І. На народній службі. - С.279.

³³ Підраховано за: Rzepeccy T. i W. Sejm i Senat 1922-1927. - S.298-325, 404-486.

³⁴ Підраховано за тією ж працею. - S.217-230, 328-336, 418-445.

Протягом першої каденції сейму (1922-1927 рр.) УПР пройшла складну ідейно-політичну еволюцію. Використання протоколів засідань УПР³⁵ дозволяє простежити цей процес. Спочатку українські посли й сенатори сподівалися на компроміс із владою, але шовіністична політика правих польських партій і брак конструктивного підходу з боку уряду переконали українців у марності подібних сподівань. Вже навесні 1923 р. УПР перейшла в опозицію. Спроби домогтися в сеймі конкретних рішень для полегшення становища українського населення виявилися безнадійними через опір польських правих партій. Тому виступи українських парламентарів дедалі більше набували сучо пропагандистського й демонстративного характеру.

Початково згуртована на засадах національної солідарності УПР поступово розпалася на кілька фракцій. У дисертації уточнюються деякі суттєві моменти цього процесу. Зокрема встановлено, що фракція автономістів-федералістів утворилася не в лютому 1924 р., як вважалося, а в травні 1923 р. Не відповідає дійсності версія деяких раянських істориків про керівну роль КПЗУ в утворенні і діяльності Селянського союзу (1924-1926 рр.). виправляються окремі хибні твердження польських авторів, зокрема, що фактична влада в УПР протягом 1925-1927 рр. належала Українському національно-демократичному об'єднанню (насправді з грудня 1925 р. до березня 1927 р. провідну роль у ній відігравали члени Сельсоюзу і Сельробу).

Під кінець першої каденції парламенту українське парламентське представництво розділилося на кілька груп, що ворогували між собою: УПР (під керівництвом УНДО) - 10 послів і 5 сенаторів; Клуб Сельробу - 5 послів (у т.ч. 1 симпатик) і 1 сенатор; Український селянський клуб - 2 посли. 4 українці входили до Комуністичної посольської фракції, 4 залишалися поза фракціями. Розпад УПР був зумовлений як об'єктивним процесом політичної диференціації українського руху, так і діяльністю КПЗУ, спрямованою на його розкол. Через внутрішні незгоди перше українське парламентське представництво не використало повністю свого потенціалу, але заклало підвалини подальшої парламентської діяльності політичних партій Західної України.

³⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.392, оп.1, спр.2-7.

Другий розділ "Парламентська діяльність українських партій у 1928-1930 рр." охоплює період, коли використання польського парламенту політичними силами Західної України досягло найбільшого розмаху.

У виборах 1928 р. вперше взяло участь все західноукраїнське населення. Однак, на відміну від 1922 р., національно-визвольні сили не виступили спільним фронтом. Спроби створити єдиний український виборчий блок закінчилися невдачею, насамперед внаслідок суперечностей між УНДО і Українською соціалістичною радикальною партією (УСРП). Комуністичний табір теж переживав розкол, спричинений кампанією проти "національного ухилу" О.Шумського в УСРП. У результаті було зареєстровано 6 державних і близько 20 локальних українських виборчих списків. Сюди слід додати ще й "руський" (москвофільський) список N 20 та польсько-український комуністичний список N 13.

Зроблені автором підрахунки спростовують твердження М.Феліньського, що польські списки на виборах 1928 р. одержали більшість голосів у Східній Галичині та на Волині³⁶. Насправді на виборах до сейму, що відбулися 4 березня 1928 р., українські списки здобули у Східній Галичині 49,7% голосів, польські - 40,8%, єврейські - 9,5%. Якщо ж узяти до уваги тільки територію на схід від "лінії Керзона", яка приблизно співпадає з нинішнім кордоном між Україною і Польщею, то українська більшість стає абсолютною (майже 52%). У всіх виборчих округах на цій території, за винятком Львова, українські кандидати набрали більше половини голосів. На Волині за українські партії голосували 50,5% виборців, за польські партії та польсько-український список Безпартійного блоку співіраці з урядом (ББ) - 48%, за єврейські списки - 1,5%³⁷.

З українських партій найбільше голосів - близько 600 тис. - здобуло УНДО. Партії комуністичного табору (Сельроб, Сельроб-лівиця і КПЗУ) разом набрали понад 387 тис. голосів (разом з анульованими)³⁸.

³⁶ Feliński M. *Українцы в Polsce Odrodzonej*. - S.35.

³⁷ Підраховано за: *Sprawy Narodowościowe*. - 1928. - Nr.1. - S.58.

³⁸ Підраховано за: *Statystyka Polski*. - Т.Х.

Отже вибори 1928 р. - останні порівняно демократичні вибори в міжвоєнній Польщі - були успішними для українців. Їх підсумки продемонстрували негативне ставлення більшості населення Західної України до польської влади, ще раз підтвердили етнічно український характер краю. Разом з тим брак єдності українських партій, навіть близьких за ідеологією, їхнє взаємне поборювання призвели до розпорошення сил і поразки в ряді округів. Відіграли свою роль і репресії та зловживання влади (анудювання списків у кількох округах, арешти тощо).

З 1928 р. парламентська діяльність стала основною формою політичної активності легальних українських партій. Найвпливовіша з них - УНДО - набула рис парламентської партії і розглядала сейм як головну арену своєї боротьби.

Після невдалих спроб УНДО сформувати спільну парламентарну репрезентацію виникло кілька сеймових клубів: Український клуб - 26 послів, з них 23 члени УНДО, Клуб Української соціалістично-радикальної парламентарної репрезентації - 8 послів, Клуб Сельробу - 4 послі, Сельроб-лівиця - 2 послі, Українська партія праці (УПП) - 1 посол. 5 українців увійшли до проурядового клубу ББ. У сенаті 9 членів УНДО, 1 соціаліст-радикал і 2 білоруси сформували спільний клуб. За його межами залишився тільки представник Сельробу.

Порівняльний аналіз програмних декларацій названих клубів дозволяє виділити три основні політичні орієнтації: "на власні сили" (УНДО і УСРП), "на Схід" (обидва Сельроби, а також УПП) і "на Варшаву" (українські послі з ББ). У своїх промовах українські парламентарі з різних клубів (за винятком ББ) заперечували права Польщі на Західну Україну і стверджували єдність останньої з Великою Україною. Водночас вони підкреслювали, що прагнення до самостійної соборної української держави не суперечить життєвим інтересам Польщі. "Ми не вороги польської держави, - підкреслював член УНДО Д.Паліїв, - але ми вороги тієї помилки історії, якою є Польща в сьогоднішніх кордонах"³⁹. Незважаючи на дрібні успіхи в окремих питаннях, українські парламентарі не могли істотно вплинути на законодавство, бо всі

³⁹ Sprawozdania stenograficzne Sejmu, Okres II. - 42 posiedzenie z 31 I 1929. - Lamy 44-45.

їхні принципові пропозиції у справах освіти, церкви, аграрної реформи з порога відкидалися більшістю сейму. Однак їхня діяльність у парламенті й поза ним мала чималий пропагандистський ефект, а виступи за кордоном привертали увагу міжнародної громадськості до становища українців у польській державі. Це непокоїло міністерство внутрішніх справ Польщі, яке уважно стежило за діями українських послів і сенаторів, готуючись завдати їм удару.

Після додаткових виборів до сейму і сенату на Волині у травні й липні 1930 р. українське парламентське представництво зросло до 50 послів і 14 сенаторів⁴⁰. Але новообрані парламентарі навіть не встигли прийняти посольську присягу. У ході боротьби з опозицією маршал Ю.Пілсудський достроково розпустив парламент у серпні 1930 р.

Третій розділ "Українська парламентарна репрезентація в умовах утвердження авторитарного режиму в Польщі (30-ті рр.)" - найбільший за обсягом. Він присвячений останньому, найслабше вивченому періоду парламентської діяльності українських партій. Значення цієї діяльності поступово занепадало, що було зумовлено двома основними причинами: 1) фактичною ліквідацією парламентарної демократії в Польщі й остаточним утвердженням авторитарного режиму; 2) переходом УНДО до співпраці з урядом.

У розділі критично переглядається традиційний погляд, що "паціфікація" 1930 р. була відповіддю на протестаційно-саботажну кампанію, організовану УВО-ОУН. Насправді "саботажний" рух був переважно стихійним. Українська військова організація його не планувала і навіть вживала заходи, щоб покласти йому край. Про це свідчать, зокрема, спогади колишнього бойового референта УВО З.Книша⁴¹. Є підстави вважати, що першочерговою метою "паціфікації" був підрив виборчої кампанії українських партій. Це була частина широко-масштабної акції підсудчиків, спрямованої на розгром опозиції в Польщі і обрання слухняного парламенту.

Виборча кампанія восени 1930 р. проходила в умовах масових репресій. В ув'язненні опинилося 30 колишніх українських послів і 3

⁴⁰ Підраховано за: Sprawy Narodowościowe. - 1930. - Nr.2. - S.234-235; Nr.3-4. - S.379-380.

⁴¹ Книш З. Дух, що тіло рве до бою... - С.144-151.

сенатори, десятки партійних активістів. Напередодні виборів український блок фактично залишився без політичного проводу.

Репресії позначилися на підсумках виборів. У Галичині за українських кандидатів до сейму голосувало 41,3% виборців, на Волині - 14%, за кандидатів до сенату - відповідно 26,6% і 7,1%. Більшість голосів здобув ББ. Вибори, проведені в умовах репресій, не були вільними й демократичними і не відображали справжньої волі виборців. Проте і за цих умов українським партіям вдалося сформувати досить сильне парламентське представництво. За списком "Українського і білоруського виборчого блоку" до сейму пройшли 17 членів УНДО і 3 члени УСРП, до сенату - 3 члени УНДО та 1 радикал. За списком ББ посольські мандати одержали 6 українців з Волині та 2 члени Руської аграрної партії з Галичини, а 2 волинські українці стали сенаторами.

Терор у Радянській Україні спричинив занепад західноукраїнського радянوفільства. Деякі його діячі перейшли на антикомуністичні позиції, зокрема колишній посол і член ЦК КПЗУ С.Волинець і колишній лідер сеймового клубу Сельробу М.Чучмай. Ті ж комуністи, які вийшли до Радянської України, нерідко ставали жертвами сталінських репресій. Така доля спіткала колишнього голову Комуністичної посольської фракції Я.Войтюка і колишнього голову клубу Сельробу-єдності в сеймі К.Вальницького. Після 1930 р. західноукраїнська радянوفільська лівниця вже не брала участі в парламентській діяльності.

Частина керівництва УНДО почала шукати компромісу з польським урядом на антибільшовицькій платформі. Контакти здійснювалися за посередництвом послів і сенаторів від УНДО, що сформували нову УПР. Перші переговори в лютому 1931 р. були невдалими, але таємні зустрічі продовжувалися. У червні 1931 р. в конфіденційній розмові з довіреною особою міністерства внутрішніх справ Польщі редактор "Діла" В.Мудрий намагався пов'язати проблему польсько-українських стосунків із перспективою інтервенції проти СРСР⁴². У жовтні того ж року голова УНДО і УПР Д.Левицький у неофіційній бесіді з представником МВС дав зрозуміти, що УПР готова на про-

⁴² Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygnatura 1039, k.34-36.

довження переговорів, якщо ініціатива буде виявлена польським урядом⁴³. Проте останній не поспішав з такою ініціативою.

Тенденція до компромісу з Польщею виявилася й у висуненні УПР гасла територіальної автономії для всіх українських земель у польській державі. Серед польських партій тільки Польська соціалістична партія (ШПС) частково підтримала цю вимогу і внесла на розгляд сейму законопроект про автономію земель, населених у більшості українцями. Однак сейм відхилив його.

Нова тактика керівництва УНДО спричинила внутрішню боротьбу в партії, яка охопила й УПР. Вона закінчилася виходом з УНДО лідера радикальних націоналістів Д.Палієва і посла В.Кохана у 1933 р. УНДО й УПР відмежувалися від ОУН і в офіційних заявах та виступах у парламенті засудили її терористичну діяльність. Водночас УПР постійно викривала злочини сталінського режиму в Радянській Україні, намагалася привернути до них увагу міжнародної громадськості.

У 1935 р. УНДО започаткувало політику нормалізації польсько-українських відносин. Як зазначалося згодом у пам'ятній записці Української парламентарної репрезентації польському урядові, ця політика з українського боку ґрунтувалася на переконанні, що польський і український народи мають спільного ворога в особі Радянської держави і російського імперіалізму, що українська держава може постати тільки на руїнах Рад за допомогою Польщі⁴⁴. Безпосереднім поштовхом до проголошення "нормалізації" стали нові виборчі ординації, які зробили практично неможливим обрання до сейму і сенату кандидатів опозиції. Щоб зберегти свою парламентарну репрезентацію, УНДО пішло на укладення виборчої угоди з ББ. Завдяки їй УНДО разом з клерикальною Українською народною об'єднанням (УНО) одержало 14 мандатів у сеймі і 5 у сенаті. Аналогічну угоду з ББ уклало Волинське українське об'єднання, створене прихильниками маршала Пілсудського в 1931 р. ВУО дістало 5 місць у сеймі й одне в сенаті. Інші українські партії разом з польською опозицією бойкотували парламентські вибори 1935 р., протестуючи проти антидемократичних виборчих законів.

⁴³ Ibid., к.98-101.

⁴⁴ Державний архів Львівської області, ф.1, оп.51, спр.491, арк.3-4.

У сеймі 1935-1938 рр. УПР (представництво УНДО і УНО) продовжувало співпрацю з проурядовим табором. У свою чергу уряд зробив кілька кроків назустріч українцям. Нового голову УНДО В.Мудрого обрали віце-маршалом сейму. Була оголошена амністія, завдяки якій вийшла на волю більшість українських політ'язнів. Однак уряд відмовився задовольнити найважливіші "постулати", висунуті УПР у справах мови, освіти, церкви та ін. Вимоги територіальної автономії навіть не розглядалися.

З другої половини 1937 р. уряд Ф.Славоя-Складковського започаткував новий курс національної політики, який, по суті, означав кінець угоди з українською політичною елітою. Проте формально угода не була розірвана. У листопаді 1938 р. УНДО, УНО і ВУО знову взяли участь у виборах у порозумінні з проурядовим Табором національного об'єднання. Кількісне представництво українських партій у парламенті залишилося незмінним, однак змінилися настрої українських послів, розчарованих у "нормалізації". Це продемонструвала вже перша промова в сеймі голови УПР В.Мудрого, яка відрізнялася від попередніх гострою критикою урядової політики⁴⁵.

9 грудня 1938 р. УПР внесла на розгляд сейму "Проект конституційного закону Галицько-Волинської Землі", що передбачав надання територіальної автономії західноукраїнським землям у межах Станіславівського, Тернопільського, Волинського, більшої частини Львівського й Поліського, окремих повітів і гмін Люблінського, Білостоцького та Краківського воєводств⁴⁶. Проте маршал сейму навіть не прийняв законопроект до розгляду. Після цього УПР констатувала припинення політики "нормалізації". 24 лютого 1939 р. В.Мудрий заявив, що УПР не буде голосувати за урядовий бюджет. Це означало, що УНДО знову перейшло в опозицію. Спроби порозумітися з урядом робилися й після цього, але вони не мали успіху.

Намагання УПР перевести деструктивний польсько-український конфлікт у русло конструктивного діалогу зазнало невдачі через антиукраїнську політику пілсудчиків і правих польських партій, а та-

⁴⁵ Sp. sten. Sejmu. Kadencja V. - 3 pos. z 3 XII 1938. - L.48-51.

⁴⁶Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.344, оп.1, спр.22, арк.1-5.

кож через поширення радикальних настроїв в українському суспільстві на фоні загострення міжнародних конфліктів. Провал "нормалізації" призвів до зниження впливу УНДО та його парламентського представництва. Ініціатива поступово переходила від легальних партій до підпільної ОУН.

Востаннє українські послы виступали в сеймі 2 вересня 1939 р., на другий день після нападу Німеччини на Польщу. Волинський посол С.Скрипник та В.Мудрий запевнили, що українці разом з польським народом стануть проти спільної небезпеки.

Наприкінці 3-го розділу коротко описана доля найвизначніших українських послів і senatorів після вересня 1939 р. Ті з них, кому пощастило врятуватися від сталінських репресій, продовжували відігравати важливу роль в українському національному русі в роки другої світової війни та в повосній еміграції (Д.Паліїв, В.Мудрий, С.Витвицький, С.Скрипник (патріарх Мстислав) та ін.).

У висновках зроблено узагальнення, визначено основні етапи і тенденції парламентської діяльності українських партій. Підкреслено, що досвід цієї діяльності показав неможливість вирішити проблему Західної України парламентським шляхом у той період. Розчарування в парламентаризмі, з одного боку, крах радянофільських ілюзій, з другого, - штовхали частину українців, особливо молодь, до пошуку третього шляху, яким стала ідеологія і практика ОУН. Однак парламентська боротьба відіграла важливу роль у пропаганді ідеї державної самостійності й соборності України, у протистоянні асиміляційній політиці, у збереженні традицій багатопартійної демократії в українському суспільстві.

У додатку до дисертації наведено повний список парламентарів за каденціями сейму і сенату Польщі із зазначенням їхньої партійної приналежності та списків, за якими вони були обрані.

Основні результати дослідження викладені в таких публікаціях автора:

1. Войтюк Яків Семенович; Гошовський Адриан Іванович; Гросєрова Чеслава; Маківка Степан Адамович; Попель Володимир Богданович; Сенюк Андріан Омелянович; Чешейко-Сохацький Єжи; Шапіро

Натан Максимович// Борці за возз'єднання: Біографічний довідник. - Львів, 1989. - С.58-59, 82, 85, 196-197, 257, 280, 331-332, 334-335.

2. Парламентська діяльність КПЗУ// Актуальні проблеми історії КПЗУ. - Львів, 1990. - С.164-170.

3. Парламентська діяльність українських політичних партій Західної України (1922-1939)// Історія України: дослідження та інтерпретації: Тези VI республіканських суспільно-політичних читань. 22-25 травня 1991 р., м.Новгород-Сіверський. - К., 1991. - С.101-103.

4. Історія КПЗУ: спроба нового осмислення// Голос України. - 1991. - 13, 22, 29, 30 трав. (у співавторстві з Ю.Ю.Сливкою).

5. Спроба нормалізації польсько-українських взаємин у Західній Україні (1935-1939 рр.)// Польща - Україна: історична спадщина і суспільна свідомість: Міжнародна наукова конференція. Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р.: Тези доповідей. - К., 1992. - С.32-34.

6. Україна 1921-1939 рр.// Армія України. - 1992. - 15-17, 22-24, 29, 30 груд.

7. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939 рр.)// Укр. іст. журнал. - 1993. - №1. - С.72-84.

8. Україна в 20-30-х рр. ХХ століття. - Львів, 1993. - 72 с. (у співавторстві з В.О.Кондратюком).

9. Проблеми української державності у програмі та діяльності УНДО (1925-1939 рр.)// Українська державність: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції. Січень 1993 р. - К., 1993. - С.296-298.

10. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920-1930-і рр.)// Сучасність. - 1994. - Ч.2. - С.70-76.

11. Націоналізм і національна демократія в Західній Україні у 1920-30-х роках// Другий міжнародний конгрес україністів. Львів, 22-28 серпня 1993 р.: Доповіді і повідомлення: Історія. - Львів, 1994. - 0,4 авт.арк. (у друці).

12. Політичні партії Західної України у виборах 1928 р.// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Вип.3. - Львів: Інститут українознавства, 1994. - 1 авт.арк. (готується до друку).

13. Україна в 1921-1939 рр.// Історія України. - Львів, 1994. - 3 авт.арк. (прийнято до друку видавництвом "Світ").

440914

АВ 36.785